

L'alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa durant el segle XVIII¹

Maria Lluïsa Fernández Clarés

Aquest treball de recerca ha estat dedicat a l'estudi de l'alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa i el seu terme durant la segona meitat del segle XVIII.

Els objectius d'aquest treball han estat els següents:

En primer lloc, establir un estat de la qüestió sobre l'alfabetització a Espanya durant l'època moderna, assenyalant els principals estudis que s'han fet i els seus resultats: Rodríguez i Bennassar a Toledo i ciutats de l'alta Andalusia; Gelabert a Santiago de Compostel·la; Serafin de Tapia a Àvila; Larquí a Madrid; Marcos i Cortés a l'Extremadura meridional; Barreiro a Oviedo; Pascua a l'àrea gaditana; Sanz González a Pontevedra; Viñao Frago i Pedro Luis Moreno a Múrcia i Lorca; Ventura a Mataró; Antón Pelayo a Girona, i Soubeyroux a tot el territori espanyol durant el segle XVIII.

En segon lloc, fer una anàlisi quantitativa estudiant els documents notariais, bàsicament testaments, capítols matrimonials i escriptures de compra i venda, conservats a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (AHCT) durant els decennis 1755-1764 i 1781-1790 per poder establir, a partir de la signatura —l'indicador majoritàriament acceptat pels historiadors de l'alfabetització de l'època moderna, els quals consideren la capacitat de signar com un indicatiu revelador de la possessió d'uns coneixements mínims de lectura i d'escriptura— la competència o incompetència gràfica de la població adulta de la vila de Terrassa i el seu terme durant aquest període.

L'anàlisi qualitativa té com a objectiu una aproximació a les diferents causes de la decadència de l'alfabetització. Així, a partir de l'observació de la signatura subratllem la nostra intenció d'estudiar el desenvolupament o la decadència de la capacitat del signant al llarg de la seva trajectòria vital, ja que hem de tenir present que una signatura executada amb poca habilitat pot indicar dificultats físiques a causa de l'edat o la malaltia, i no només manca de familiaritat amb l'escriptura.

1. Treball d'investigació de 20 crèdits ECTS dirigit pel Dr. Javier Antón Pelayo, presentat el dia 12 de setembre de 2007 al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona davant el tribunal format pels doctors Ignasi Fernández Terricabras, Maria Gemma Rubí i Casals i Oscar Jané Checa. Qualificació: excel·lent.

Finalment, l'estudi de l'ensenyament de primeres lletres, basat en la recerca de la documentació sobre el segle XVIII conservada a l'AHCT i en la consulta del fons de la Reial Audiència de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) té com a objectiu contextualitzar-lo en el panorama educatiu de l'Espanya i la Catalunya modernes, tot analitzant-ne els aspectes més importants: continguts, personal docent, mètodes didàctics, etc.

El marc cronològic escollit comença l'any 1755, quan s'estableix a Catalunya el requisit notarial obligatori de la signatura, i acaba amb el decenni 1781-1790, una època de trànsit entre l'Antic Règim i el període contemporani, en què podem observar alguns signes de decadència del tradicional sistema de gremis i del sorgiment de la important indústria tèxtil que es desenvoluparà al llarg del segle XIX a Terrassa. Aquests canvis es veuran reflectits en l'estructura social terrassenca amb el naixement d'un nou grup: els fabricants de draps.

La vila de Terrassa es presenta com un medi especialment adient per a una aproximació al tema de l'alfabetització a la Catalunya moderna: el ventall social és ampli i hi conflueix tot el conjunt d'activitats característiques del Principat —agricultura, producció artesana i indústria tèxtil— amb un nucli de població prou important i estable com perquè fos possible l'obtenció d'una mostra àmplia representativa del conjunt dels seus habitants.

Per al primer període, 1755-1764, el càlcul de la població teòrica de la vila de Terrassa ha donat com a resultat 2.375 habitants. D'aquesta població hem aconseguit localitzar 817 habitants (34,44%) dels quals, seguint les bases metodològiques anteriorment exposades, 319 persones (39%) han estat considerades alfabetes mentre que 498 (61%), analfabetes. Si de les xifres globals distingim les corresponents a cada gènere el resultat és la distribució següent: un 52% dels homes són capaços de signar, mentre que en el cas de les dones aquest percentatge només arriba a un 6%.

Per al segon període, 1781-1790, dels 1.776 habitants de la vila de Terrassa majors de 16 anys que atorga el cens de Floridablanca (1787) s'ha localitzat la competència gràfica de 874 individus (49%), dels quals 303 (35%) han estat considerats alfabetes i 571 (65%), analfabetes. Si de les xifres globals distingim les corresponents a cada gènere el resultat és la distribució següent: un 48% dels homes són capaços de signar i només un 4% en el cas de les dones. D'aquesta manera, el nivell d'alfabetització de la vila de Terrassa és superior al de la ciutat de Mataró, on a mitjans de segle només un 40% dels homes eren capaços de signar i en el cas de les dones no arribaven al 5%, i inferior a Girona, on els homes lletrats eren un 77% i les dones, un 27%. Així mateix, a Terrassa durant la segona meitat del segle XVIII es produeix una minsa disminució de l'alfabetització. Les raons d'aquesta reducció podrien ser el deteriorament de la xarxa escolar i l'afluència d'immigrants de les rodalies menys instruits i, per tant, amb una escassa mentalitat alfabètica, el que repercutiria en l'educació dels seus fills.

La divisió socioprofessional imperant provocava que alguns homes fessin de l'escriptura una eina fonamental del seu ofici i, per tant, que la utilitzessin d'una manera habitual, motiu pel qual hem considerat oportú plantejar una divisió entre aquests primers, que formarien part de l'elit alfabetitzada, i aquells amb una relació amb l'es-

criptura més feble o imperfecta, que constituïrien els grups d'alfabetització incompleta. Igualment, atès que les dones apareixen en la documentació sempre lligades als seus vincles masculins i al fet que l'aprenentatge de les primeres lletres era un fet que podia produir-se al llarg de la trajectòria vital d'una persona, és a dir, després del matrimoni, hem considerat adient fer una anàlisi de la perícia gràfica de les dones a partir de la professió dels seus esposos.

L'alfabetització masculina estava assegurada entre els grups dominants de la societat terrassenca de la segona meitat del segle XVIII, que inclouria el clergat, els nobles, els fabricants de draps així com els professionals liberals. L'alfabetització de les dones d'aquest grup se situa en un 55% entre els anys 1755-1764, i augmenta un xic a finals de segle (58%).

L'accés a la instrucció entre els grups intermedis de la societat —artesans i pagesos— era molt més baixa. Així mateix, observem una decadència de l'alfabetització dels artesans al llarg del segle XVIII: si a mitjans de segle quasi el 64% signaven els protocols notariais a finals del mateix segle només el 48% dels menestrals n'eren capaços. Tanmateix, el nivell d'instrucció dels pagesos de la vila augmentà un xic, quasi el 20% signaven entre 1755-1764 mentre que a finals de segle ho aconseguïren quasi el 25%. Per dessota d'artesans i pagesos, els treballadors no qualificats a mitjans de segle XVIII detentaven un analfabetisme absolut i, a finals d'aquest segle, poc més del 20% podien signar el seu nom, però amb moltes dificultats. Les dones d'aquest grup estaven excloses de l'alfabetització tret d'algunes cas excepcional.

En referència als habitants del terme de Terrassa, aquests representen un nivell més baix d'alfabetització, entorn del 24-25% durant la segona meitat del segle XVIII, respecte a la vila, amb un 39% dels seus habitants alfabetitzats durant el període 1755-1764 i un 34% durant el decenni 1781-1790, provocat fonamentalment pel predomini d'una població dedicada a activitats primàries, bàsicament agrícoles, i a l'absència de categories socioprofessionals orientades a l'ús de la ploma. Així mateix, entre les dones d'aquesta àrea geogràfica la ignorància gràfica era universal.

L'ensenyança de primeres lletres durant el segle XVIII, és a dir, l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura, s'aconseguia a partir de la cartilla escolar o beceroles. A Terrassa l'ensenyament de primeres lletres era responsabilitat de l'escola del municipi. A començaments de segle XVIII era força precària, ja que el 20 de gener de 1718, els regidors de la vila decideixen unificar l'ensenyança de primeres lletres i de gramàtica en un sol mestre. Aquesta situació es mantingué fins al 1782, quan l'ajuntament de la vila acordà la divisió de l'ensenyança pública de primeres lletres, de l'ensenyança de gramàtica per causa dels pocs avenços experimentats.

Els mestres dedicats a l'ensenyança de primeres lletres havien de tenir el títol professional, que era expedit per l'Hermandad de San Casiano. Els requisits per obtenir el títol de mestre eren els següents: ser major de 25 anys; tenir un certificat de bona conducta i de suficiència en la doctrina cristiana, un informe de neteja de sang, un informe d'un mestre en què s'afirmés que el candidat havia exercit durant un any, com a mínim, aprenent l'art de l'ensenyança i, finalment, havia de superar un examen públic davant els examinadors de l'Hermandad de San Casiano. En

general, fer de mestre de minyons constituïa un ofici poc atractiu, mal pagat i sense gaire prestigi. Socialment els mestres d'escola estaven connectats amb l'estament menestral pel seu origen i la destinació popular de la seva oferta docent. Els nombrosos conflictes sociolaborals dels mestres de primeres lletres, com mostra la documentació estudiada a l'ACA, posen de manifest la realitat miserable que patien i la manca d'interès i d'una veritable política educativa per part de l'estat. Les causes d'aquesta conflictivitat eren els salaris baixos i el retard en què rebien aquests, l'incompliment dels acords per part dels ajuntaments, els problemes amb la mainada o la competència entre els membres del mateix ofici. Així, els acomiadaments de mestres es produïen sovint, per motius com l'absentisme o la manca de responsabilitat i també per favoritismes de les autoritats.

En referència al finançament, l'escola de primeres lletres era responsabilitat municipal i l'ajuntament i les famílies dels nens pagaven el mestre. En el cas de Terrassa el contracte del mestre de primeres lletres era finançat en part per l'ajuntament amb béns del comú, concretament amb l'impost del vi. A Catalunya les dificultats de finançament de les escoles de primeres lletres per part dels ajuntaments semblen ser importants. Durant la dècada de 1750-1760, com podem observar en la documentació estudiada en l'ACA, el marquès de la Mina autoritzà que es fessin repartiments entre els veïns de cada vila o ciutat, proporcionals a la seva contribució cadastral, per poder mantenir els mestres de primeres lletres.

Les nenes havien estat al marge del procés d'escolarització destinat a instruir els minyons. L'educació per a la futura esposa i mare, reina de l'àmbit domèstic, era una cosa superficial i prescindible i, en qualsevol cas, es reduïa als rudiments de la doctrina cristiana i a les tasques de la llar. El que precisament per als nens era el nucli principal del seu aprenentatge escolar, l'alfabetització, per a les nenes continuava sent una opció minoritària i parcial: allò que per als nens en no poder-ho adquirir era considerat ja una mancança, per a les nenes significava sovint una possibilitat de promoció individual que afavoria el seu ascens social.

Aquest estudi és una aproximació a un projecte més ambiciós que consistirà en l'estudi de l'alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a la Catalunya moderna, el qual serà especialment sensible al medi rural i al gènere.